

Osmanlı'da Kahvehane Kùltürü¹

İsminden hareketle, kahvehane “kahve evi” anlamına gelmektedir, ancak ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren sosyal ilişkileri şekillendiren ve toplumun geçirdiği toplumsal dönüşümleri yansıtan bir kamusal mekân olagelmıştır. Kahvehane tipi mekânların ilk örnekleri XVI. yüzyılın başlarında Mekke, Kahire ve Şam'da ortaya çıkmış, yüzyılın ortalarında ise İstanbul'a gelmiştir. Ancak kahvenin daha geniş bir tabanda rağbet görmesi ve kahvehanenin evrensel bir toplumsal kurum olarak yaygınlaşması İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. Tarihçi Peçevî'ye göre, ilk kahvehaneleri Halepli *Hakem* adında bir tüccar ile Şamlı *Şems* adında bir efendi, İstanbul Tahtakale'de 1554 tarihinde

1 Bu yazının yazılmasında Ahmet Yaşar'ın *Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü* ve Lütfü Tınç'ın *Osmanlı'da Kahvehane Kùltürü* adlı yazılarından yararlanılmıştır.

açtılar. Kahve satılan/tüketilen bir yer olarak kurulan kahvehane kısa zaman içerisinde bir tüketim mekânından ziyade gündelik hayatın tecrübe edildiği bir mekân haline geldi.

Kısa zaman içerisinde kahvehane sayısı hızla arttı, kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanlar, çok hızlı gelişen bir kültürel birikim ortamı, sosyalleşme mekânı, siyasi iktidar karşısında seslerini duyurabildikleri bir kamusal meydana getirdiler. Ancak Osmanlı geleneksel toplum kültürünü şekillendiren saray, medrese ve cami dışında, “sivil” bir anlayışla ortaya çıkan kahvehane, XVI. ve XVII. yüzyılların İstanbul’unda, pek sık rastlanmayan bir tepkiyle karşılaştı. “Miskinlerin buluşma mekânı ve fitne yuvası” olarak görülen kahvehane, başta iktidar olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çekti. 1567 yılında başta Suriçi İstanbul olmak üzere İstanbul’daki bütün kahvehaneler kapatıldı. Hatta IV. Murat, bu gerekçelerle kahvehaneleri topyekûn kapatmaya yönelik şiddetli ve kapsamlı girişimlerde bulundu. Sadece Eyüp ve çevresinde 120 kahvehane kapatıldı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın ilk yarısında “tehlikeli yerler” olarak görülen kahvehaneler “külliye” kapatılırken XVII. yüzyılın ortalarından itibaren otorite, “tehlike”yi önlemek için toptan kapatmak ve yıkmak yerine, diğerlerine “ibret olsun” diye

tek tek bazı kahvehaneleri kapatarak bir tür yıldırma siyaseti takip etti.

Ancak kahvehanelerin sayısı günden güne artmaya devam etti. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde İstanbul'da elli tane kahvehane bulunduğu belirtilirken, bu sayı XVI. yüzyılın sonunda altı yüze ulaştı. XIX. yüzyılın başlarında ise 2.500'lere kadar çıktı. Hem sayı hem de itibar olarak önemi artan kahvehaneler zaman içerisinde mevcut kültürel ve toplumsal hayata dahil olmayı başardı. Kültürün üretildiği ve tüketildiği bir mekân haline geldi. Birçok değişikliğe uğrayarak varlığını devam ettirdi. Her ne kadar sadece erkek sosyallliğini barındırsa da Osmanlı şehrindeki kamusal yaşamın önemli bir kısmını oluşturdu. İlk başlarda marjinal bir yenilik olarak görülen kahvehane, çok geçmeden normalleşti ve toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan merkezi bir konuma geldi.

İlk kahvehanelerin açıldığı yer Tahtakale'dir. Zirveyi yakalamış imparatorluğun kalbi Dersaadet'te, ticaret hayatının merkezinde açılan iki kahvehane büyük rağbet görür. Aslında bu rağbet İstanbul'da bu dükkânların açılmasından önce de kahve tiryakiliğinin yaygın olduğunun göstergesidir. Ancak kahvehane bir başkadır. Bu mekânda sadece kahve içilip çubuk ve nargile tütürülmez! Kahvehanelerin farklı toplumsal

işlevleri vardır. Hatta bu işlevlere göre, sınıflara bile ayrılırlar: esnaf kahveleri, âşık kahveleri, tulumbacı kahveleri, merkezi yerlerdeki büyük kahvehaneler, kıraathaneler ve tabii mahalle kahveleri...

Mahalle kahvehanelerinin işlevini ve oluşum sürecini, Osman Nuri Ergin çok güzel özetler: “Namaz vakitlerinden evvel camiye gelen, fakat kapısını kapalı bulanlar yahut iki namaz arasındaki vakti geçirmek isteyenlerin bir müddet oturması ve beklemesi için, ilk önce her caminin yanında birer yer tahsis edilmiş ve Hicret’in 10. asrında Yemen’den kahve gelince, buralarda kahve içilmesi âdet haline gelmişti. Ondan dolayıdır ki adına da kahvehane denmiştir.”

Bu iyi niyetli açıklama belki de işin başlangıcını gösterir; ama Osmanlı yönetimi kısa sürede fark edecektir ki kahvehaneler ve özellikle de o küçük mahalle kahveleri -ki örneğin Süheyl Ünver bunları “bir tür halk kulübü” diye adlandırır- kendi otoritesi karşısında bir “muhalif” güç oluşturmaktadır âdeti. Mahalle kahvesi mahalle hayatının merkezindeki caminin yanında, onun “sivil” bir uzantısı gibidir.

Böylece kahvehane ilk kurulduğu tarihten başlayarak Osmanlı insanının hayatına yeni bir sosyalleşme getirmiştir. Evde, çoluk çocuğun ya da camide cemaatin arasında, cami avlusunda pek konuşulamayan konular kahvehanenin kuytu köşelerindeki sedirlerde konuşulurdu.

Sohbet mahalle dedikodusuyla sınırlı kalmaz, “devlet katına kadar” yükselir, siyaset yapıldı. Yani Saray’da, o günlerin iktidar mücadeleleri içinde herkes kendine bir taraf seçerdi. Örneğin, 17. yüzyıla kadar sürüp giden yeniçeri-sipahi rekabeti ve zaman zaman patlak veren isyanlarda, şu yeniçeri ağasını ya da sipahilerin tarafını tutan şu veziri destekleyenler, kendilerine mahalle kahvelerinde taraftar ararlardı. Çoğu isyan da bu kahvehanelerde planlanırdı. Saray da tedbirini alırdı elbette! Hafiyeler gönderir; küçük mahalle kahvelerine dokunmaz, ama “ibret olsun diye”, merkezi yerlerdeki belli başlı büyük kahvelerden birkaçını kapatırdı. Fetva defterlerinde bu kapatmaların örneği boldur.

“Büyük kahvehaneler” diye sözünü ettiğimiz kahveler kentin önemli meydanları civarında, ana caddelerde bulunan, her tabakadan farklı insanların gelip gittikleri, hem “gediklileri” yani sürekli müşterileri, hem de bol miktarda “gelgeç takımı” müşterisi olan yerlerdi. Bunların bir kısmı “çayının nefaseti” ve “kahvesinin kıvamı” ile ün yapmıştı. Şehzadebaşı semtinin kahvehaneleri çok ünlüydü. Şehzadebaşı deyince, akla Direklerarası ve tabii ki İstanbul’un Ramazan kültürü gelir. Ramazan deyince de kahvehane! Çünkü Osmanlı başkentinin Ramazan gecelerinde halk sokaklara dökülür, kahvehaneler de sahura kadar açık bulunurdu. Ramazan kahvehaneleri resimlerle süslenir ve rengâ-

renk kâğıt fenerlerle donatılırdı. Eğer Ramazan kışa rastlamışsa, İstanbul'un özellikle çalgılı kahveleri geceleri çok şenlikli, çok canlı olurdu. Kentin hemen her semtinde böyle bir çalgılı kahve bulunurdu. Bunlara “semai kahveleri” de denirdi.

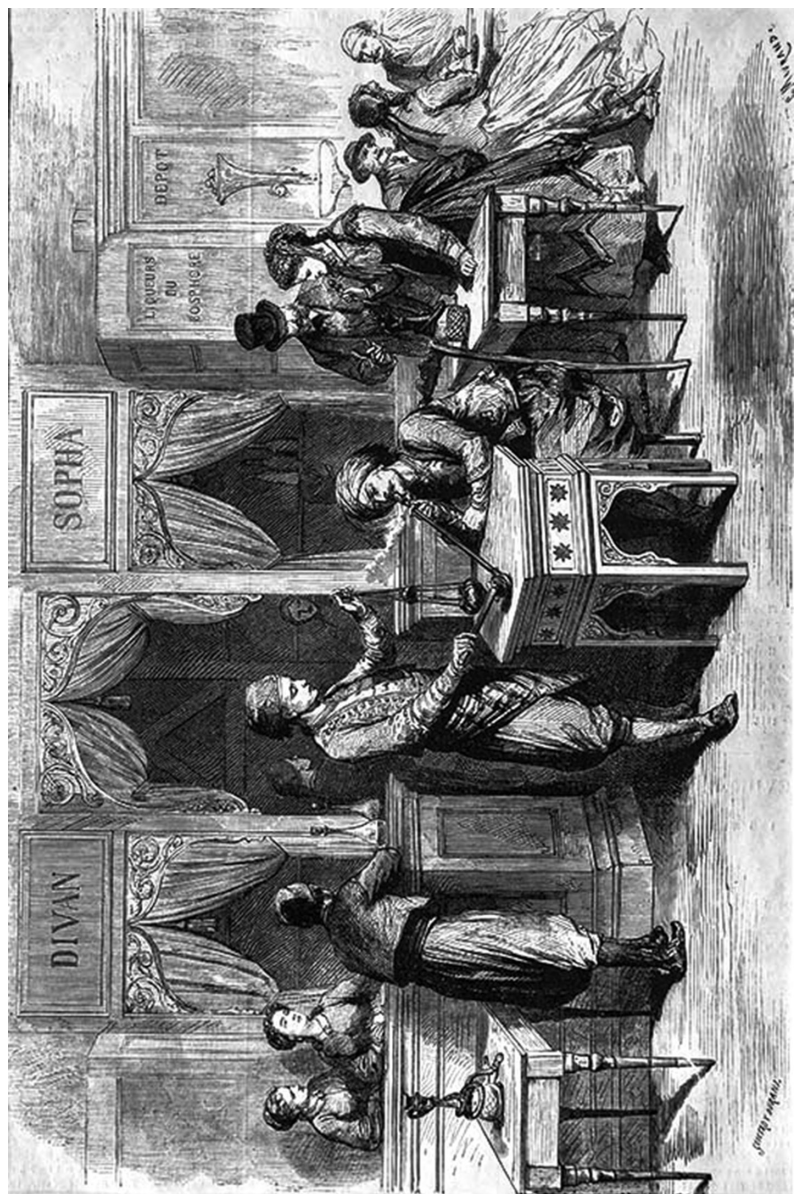
Konunun meraklısı Osman Cemal Kaygılı'ya kulak verirse, çalgılı kahvelerde mani, semai, koşma, destan ve kalenderiler okunduğunu; bunları okuyanlar gibi, yazan ya da düzenleyenlerin de çoğunlukla tulumbacılar olduğunu öğreniriz. Bu nedenle bu kahveler, “tulumbacı kahveleri” diye de adlandırılırdı.

Çalgılı kahvelerde oyuncular da vardı. Oyuncular ya aralarda ya da saz söz faslı bittikten sonra oyunlarına başlarlardı. Bu oyunlar çiftetelli, köçek, ağırlama, kasap, düğün havası, bıçak oyunu ve zeybektir. Ramazan geceleri dışında da meddahlar, hikâye anlatıcılar, saz âşıkları ve şairler kimi kahvehaneleri sık sık şenlendirirlerdi. Aslında toplumsal eleştiri ve hiciv de içeren Karagöz de sırf Ramazan gecelerine has bir seyir değildi. Karagöz oynatan büyük kahvehanelerden mahalle kahvesine, Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunun nabzının kahvelerde attığını söylemek, yanlış olmaz.

Belki de bu yüzden Amadeo Preziosi'den Giovanni Brindesi'ye, İstanbul'a gelen oryantalist sanatçıların hemen hepsi mutlaka kahvehaneleri resmetmişlerdir.

Bu nedenle biz de kitabımızda bu çizimlerden bazı örnekler vermeyi uygun gördük. Bugüne kadar gün ışığına çıkmamış bu “kahvehane hikâyeleri”ni okurken keyif almanız, hatta yer yer o kahvehanelerin çubuk, sigara ve nargile dumanı karışımı ortamlarını hayal etmeniz dileğiyle, iyi okumalar...

Maya Kitap

Yazarın Önsözü

İstanbul'a yaptığım çeşitli ziyaretler sırasında kahvehanelerde anlatılan hikâyelerle ilgilenmeye başladım. Bu kahvehaneler genelde odadan birazcık büyük, duvar yerine cam panelleri olan yerlerdir. Mobilya olaraksa cezve asacak tertibatı olan küçük bir sacayağı ve kahve pişirmek için ateş bulunur. Üzerinde halı olan bir kerevet tüm duvar boyunca uzanır. Bunun üzerinde, sarıklı Türkler bacaklarını altlarına alarak oturur, nargile veya sigara tütürür, kahvelerini yudumlarlar. Birkaçı tavla oynar ama geneli sohbetlere katılır. Önceleri bir iki kelime olarak başlayan konuşmalar sonraları genel sohbe döner. Sonunda o civarın bilge bir kişisi gelir ve herkes ona dönüp konuyu bağlamasını

bekler. Bu da genellikle adamın bakış açısını tarif eden bir hikâye anlatmasıyla yapılır. Bu durumlarda anlatılan hikâyeler genellikle Arap veya Acem kökenlidir, ama Türk zihni onlara yeni bir biçim ve felsefe kazandırır. Bunlar âdetlerin, geleneklerin ve insanların düşünme yöntemlerinin niteliklerini belirtmesi açısından korunmaya değer hikâyelerdir.

Kitaptaki hikâyelerden iki tanesi Ermeniceden alınmış ve İstanbullu Doktor K. Ohannesyan'dan aktarılmıştır. *Merhametli Kağan* hikâyesi için de Bay George Kennan'a teşekkür borçluyum. Hikâyeler hiçbir kitaptan veya yazılı kaynaktan çevrilmemiş ve anlatıldıkları gibi korunmalarına mümkün olduğunca dikkat edilmiştir. Hikâyelerin çoğu uzun zaman süreyle İstanbul'da yaşamış ve Türkleri tanımak için bol zamana sahip olmuş Bay Allan Ramsay'den aktarılmıştır. Yine de anlatım tarzı ve kurgularda olan yanlışlardan hiçbir şekilde kendisi sorumlu değildir, her türlü günah ve vebal bana aittir.

Cyrus Adler

Cosmos Kulübü, Washington,

1 Şubat 1898